

ШЫН

Совет Эвилелиниң Коммунистг партиязынын
Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттериниң,
ажылчы чоннар депутаттарының область Советиниң органы

Композиторлар Ю. А. Шапоринге, Д. Д. Шостаковичке болгаш А. И. Хачатурянга СССР-ниң улустуң артизи деп хүндүлүг атты дыпсыр дугайында СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун чарамы (1 арин).
СЭКП ОБКОМУДА БОЛГАШ ОБЛКУУСКОМУДА (1 арин).
БҮГҮ-ЭВИЛЕДИҢ КӨДӨӨ АЖЫЛ-АГЫЙ ДЕЛГЕЛЕГИНДЕ: «Устүг болгаш техник-

БӨГҮНГҮ СОЛУНДА

тиг культуралар» деп павильон (1 арин).
О. Догуй-оол.—Эки ажылдыг култ-бригада (2 арин).
В. Цыпкин.—Көдөө ажыл-агий үндүрүүгү өнөөдө четиштерин узуулар (2 арин).
БҮГҮ-ЭВИЛЕДИҢ КӨДӨӨ АЖЫЛ-АГЫЙ ДЕЛГЕЛЕГИНДЕ: М. КУШНЕР.—Чок хон фонданыр (2 арин).
В. Николаев.—Нитилелдин материал-

дыг амдыраалың байдаллары (3 арин).
Москва биле Париж аразының доктормал агаар оруунун ажылтыгыны (4 арин).
Муниуну Кореяда үрөлдөшкөн болгаш хоозураалыкы (4 арин).
Ян мань.—Кыдаттың ажылчы чоннарының културатг денгели өзү түрөр (4 арин).

Мал чемнериниң белеткелинде хожудаашкыны узуткаар

Мал ажылчыны хөгжүдөшүнүң күштүг көдүрүшүнүң боттандырар дөш партия биле чакыткыч чоруп турар хемчеглериниң иштинде маддыг бжыг чөм-сурун тургузары кол черин өзөп турар. Малдык баш санын дүргөн өстүрүп, оң продукттуун бедир дөш демиселдин чедикшиинери четчир хемчөлдүг, эки шыгарыг чөмөрн ажыл-агий бүрүзү белеткөп алганындан хамааржыр.

Мал ажылчыны хөгжүдөшүнүң күштүг көдүрүшүнүң боттандырар дөш партия биле чакыткыч чоруп турар хемчеглериниң иштинде маддыг бжыг чөм-сурун тургузары кол черин өзөп турар. Малдык баш санын дүргөн өстүрүп, оң продукттуун бедир дөш демиселдин чедикшиинери четчир хемчөлдүг, эки шыгарыг чөмөрн ажыл-агий бүрүзү белеткөп алганындан хамааржыр.

Ам бистичи областың бүгү-ле черлеринде ситен кезинде болгаш мал чөмөрнүн ситосташкыны калбарып турар. Бо чылдык областың демиселдинде өлт-сигенниң үнүжү кайгамчык чагай. Сигенин чүткө шынаа шык черлерден өвөс, харын хөвтулардан болгаш кайы-даа черлерден белеткөп ан болур. Богу чоруп ситен кезер болбазын машинага чедир ситен кезинде болгаш ситос салымшыкыныгга хол ажылчы солтур машина техника болгаш МТС-теринде, колхозтарынды узат пөвүдөп. Бо бүгү байдалдар малга чөмөр белеткелиниң күрүнө планын чүткө күдөдир өвөс, харын ажыр күдөдир болурунун аргазын берип турар.

Ам бистичи областың бүгү-ле черлеринде ситен кезинде болгаш мал чөмөрнүн ситосташкыны калбарып турар. Бо чылдык областың демиселдинде өлт-сигенниң үнүжү кайгамчык чагай. Сигенин чүткө шынаа шык черлерден өвөс, харын хөвтулардан болгаш кайы-даа черлерден белеткөп ан болур. Богу чоруп ситен кезер болбазын машинага чедир ситен кезинде болгаш ситос салымшыкыныгга хол ажылчы солтур машина техника болгаш МТС-теринде, колхозтарынды узат пөвүдөп. Бо бүгү байдалдар малга чөмөр белеткелиниң күрүнө планын чүткө күдөдир өвөс, харын ажыр күдөдир болурунун аргазын берип турар.

Бо таарымчалыг байдалды чөп ажылап, нитиниң малында бжыг чөм-сурун тургузарыгга күштү мобилизастап турары-биле Каз-Хем район июль 31-ге чедир ситен белеткелиниң планын 22,4 хуу, ситос салымшыкыны — 58,1 хуу күдөдир. СЭКП обкомунун болгаш облустук комитет шилчир Кызыл тутун сөөлдүг он хонукта ситен белеткелиниң талазы биле өскө районнары мурнаымаан турар Каз-Хем районга хөвөр артырар деп СЭКП обкомунун бөрүзү биле облустук комитет хуралы шилчирээр. Сөөлдүг хонуктарда мал чөмөрнүн белеткелинде хожудаашкыны болдурун өз районнуң «Ленинчи орук» колхозундан СЭКП обком биле облустук комитет шилчир Кызыл тутун алгаш, Чөөн-Хемчиң районда «Коммунистче орук» колхозга (даргазы эш Настык-Доржу, парторганизация секретары эш Белек) тынсыкан. Ол колхоз июль 31-ге чедир ситен белеткелиниң планын 50 хуу, ситос салымшыкыны 100 хуу күдөдир.

Чамдык ажыл-агийларын эки көргүзгөдир-биле чергелештер областа мал чөмөрнүн белеткели бо чымын кончуг хожудаашкыныг чоруп турарын айтыр керек. Оң-сигенин үнүжү өрткөн чылдан оранчык артык чагай түрүжө, бо чылдык ситен белеткелиниң темпиз кончуг куду болуп турар. Июль 31-ге чедир областың колхозтарында ажаан алдыгын ситен чүткө 10,9 хуу, саган ситос 39,2 хуу, ол болза, өрткөн чылдын июль 20-ниң денгели-биле дөмөйлеп турар. Оң иштинде хожудан турар районнары ан көөргө, Току ситен белеткелин чүткө 3,8 хуу, Барымы-Хемчиң — 4,9 хуу, Сут-Хөл — 5,1 хуу, Бай-Тайга — 5,0 хуу күдөдир турар болгаш артык районнар база-ла куду түнөөдүг болуп турар. Эрткен чылдын бо үдө Бин-Хем район ситен белеткелин 64,6 хуу, Танды район — 41,3 хуу чедирден турган болза, ам чүткө 12,1 болгаш 13,4 хуу чедир турарын көөргө, ситен белеткелиниң хожудаашкыны иден-дир.

Таарымчалыг байдалдар турар-даа, мал чөмөрнүн белеткелинде тургустуну турар байдалдыг кол чылаагыны болза, хамыктун мурунда СЭКП районнарынын, райкуукомнарынын болгаш МТС-терин удуруткучулары ама чедир бо чүткө ажылды боттарынды өбүзүг контролонга албайн, ситен шадеринде машиналарын ама тургустуну-биле өткөп, чөмөрнө чаппан, ситен кезинде, ситос салымшыкыны соңгараларын турар колхозтар даргаларындан чөгүр негелде салбайн турары-биле тайылбырларлар. Моң ужурунда колхозтарда, совхозтарда бо чүткө кампанияг чөгүр күжө-нишкени салдынаан, кижжи күжү болгаш техниканы ам-даа долгуу-биле мобилизаставайн, күш-ажылды чөп организа-тавайн, ситен белеткелиниң графын үзүп турар таарымчалыг үргүзүшөп турар.

Ам партия райкомнарынын, райкуукомнарынын болгаш колхозтар, совхозтар удуруткучуларынын хулао-ле-ди—сиген белеткелинин, ситос салымшыкыны хожудаашкыны шилчирини-биле узуткаар, оң темпизин ан дүргөн бедирин чедип алгыр болур. Ам дүжүт ажаан алышкыны мурнаымаан хожудаашкыны белеткелин ама касыраштырып алыр болза, күш чардыгып, кайы-даа амагга бергедөшкөн тааржыр азыраак утуп болбас ужурут.

Композиторлар Ю. А. Шапоринге, Д. Д. Шостаковичке болгаш А. И. Хачатурянга СССР-ниң улустуң артизи деп хүндүлүг атты дыпсыр дугайында СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун ЧАРЛЫ

Советтин музыка гран-чүдүгүнүң хөгжүдөшүнүң хөрөңгө шыгарыгай алдар хамылазы дөш СССР-ниң улустуң артизи деп хүндүлүг ат тыпсыр композиторлар болза:
Шапорин Юрий Александровичге,
Шостакович Дмитрий Дмитриевичге,
Хачатурян Арам Ильичиге.
СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Даргазы
К. ВОРОШИЛОВ.
СССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Секретары
Н. ПЕГОВ.
Москва, Брест.
1954 чылдың август 2.

СЭКП ОБКОМУДА БОЛГАШ ОБЛКУУСКОМУДА Областа мал чөмөрнүн белеткелиниң чоруп турарының дугайында

Бо чылдын август 3-ге СЭКП обкомунун бөрүзү болгаш ажылчы чоннар депутаттарының область Советиниң күтүсөмү өрткөм декадада колхозтарда болгаш совхозтарда мал чөмөрнүн белеткелиниң чоруп турганынын түнөөдөрүн чүткө ала-жып көргөш, областың чамдык районнарында мал чөмөрнүн белеткелин дык багай чоруп турар деп чүвени демгелдөө. Июль 31-деги мөдөнн өбүзүг алырга, областың колхозтарында ситен белеткелиниң планын чүткө 10,9 хуу, ситос салымшыкыны 39,2 хуу күдөдир. Моң мурнукузу мыкшай Бай-Тайга, Барымы-Хемчиң, Сут-Хөл, Току, Кызыл районнары болгаш областың бүгү совхозтарында мал чөмөрнүн белеткелин оңа багай чоруп турар, ол чорук чамдык райкууком даргаларының болгаш СЭКП райкомнарынын секретарларының организацик болгаш удуруткучу рөлүнүн оңа көшкөөн череленип турар.

СЭКП обкомунун бөрүзүнүн доктаныны болза:
1. 1954 чылдын июль 31-деги мөдөнн өбүзүг Каз-Хем район ситен белеткелиниң болгаш ситос салымшыкынын талазы биле өскө районнары мурнаымаан турарын көргөш, СЭКП обкомунун болгаш облустук комитет шилчир Кызыл тутун ама хөвөр артырар.
2. Оң-биле холбаштыр, Каз-Хем районнуң «Ленинчи орук» колхозу (даргазы эш Иванов, партия организацикынын секретары эш Сарыгулов) мал чөмөрнүн белеткелинде областың мурнаымаан колхозтарындан хожудан калганы-биле, ама моң мурнууда тынсыкан СЭКП обкомунун болгаш облустук комитет шилчир Кызыл тутун бо чылдын июль 31-де ситен белеткелиниң планын 50 хуу болгаш ситос салымшыкыны 100 хуу күдөдир Чөөн-Хемчиң районнуң «Коммунистче орук» колхозунга (даргазы эш Настык-Доржу, партия организацикынын секретары эш Белек) шилчидер.

Иссык-Кульда чаа хоорай

ФРУНЗЕ. Базыкчы суур Рымбечени хоорай кылдыр өдө тургузар дугайында Кыргыз ССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Чарамына парлаан.
Кыргызиянын бо өң анык хоорайы бедир дагы Иссык-Куль хөлдүг барынын талазы төнгөн ужууда, чаагай орук болгаш суг орнуңу түнөөдү турар. Боомуну чүткөдүгүг калбары-биле поендир бөжө көп турар.
Хоорай болза, шаанда чөмөрн хире балыкчы башчылар турган черде өзүп турар. Ам кабыл-делем куумчуларда школар, клубтар, медицина албан черлери тутунап турар.

Улетип тургустунган. Улуг эит комбинатының ийги өлөөчүгү тудуштуну дооступ турар. Мын завод, алаштор, ийги болгаш даарыкка фабрикалары ачылган турар. Теплохоттар болгаш чык суднолары моң мрак районнарыгга көдөө ажыл-агий машиналарын, улустуң хөргөлөк баранжыны сөөртүп турар болза, дөш чөмөрн кымылтыгы, мал ажылчыны продукттары, Иссык-Кульдүг ялдогус сөөртүп көп турар, Тянь-Шаньның шивини салдып өскөп турар.
Анык хоорай өзүп, чаагайдыр тутунап турар.

Дүжүт ажаан алышкыны

КУРГАН. Курган областың механизаторлары шөдөргө дөт муң ажыг комбайнары үндүргөн. Усть-Уйский районнуң Каганович аттыг колхозунда комбайнер Кудравцев 12 гектар күзүн чыккан гектарнаы бышванан кескен болгаш бунерден 1200 пух тарааны берген.
ХОРОГ (Горно-Бадахшан автономнуг областы). Вагский районнуң Микоян аттыг колхозу Намирде бире дугаарында күзүн

нашкан тарааларыны кезиндегиче кир-дишкен. Колхозчулар гектардан ортума-лыга 23 центнер кымылтыгы бастырын ап турар.
ПРЖЕВАЛЬСК. Иссык-Куль областа тараанын бай дүжүдүн өстүрүп үндүргөн. «Сухой хребет» совхозтун комбайнеру Демченко гектар бүртүндөн ортума-лыга 31 центнер арбайын бастырын ап турар.

Кур болгаш куруккан черлерге

СТАВРОПОЛЬ. Буденновский районнуң сес машина-трактор станцияларының механизаторлары болза тараа култураларыны ажаан алышкыны дооскан. Ол ажылдарын олар 18 ажыл хүнүнде өрткөдир.
50 ажыг комбайнерлар боттарынын машиналарын демир орукка чүдүргөн бол-

гаш кур черлерде тараалар ажаан алышкынында механизаторларга дуулажыры-биле Алтайге чорудунаар.
Чоюк хүнүнде чурттуг чөп талакы районнарында тараа ажаан алышкыныгга чөмөрнүнүң база 1400 комбайнерлары чорурлар.

БҮГҮ-ЭВИЛЕДИҢ КӨДӨӨ АЖЫЛ-АГЫЙ ДЕЛГЕЛЕГИНДЕ

„Устүг болгаш техниктиг культуралар“ деп павильон

«Устүг болгаш техниктиг культуралар» деп павильонгө кирип орган кижиниң кичишгей Совет Эвилелинде үстүг култураларынын тарылгаларын иштеринде тургустунуң, үреништерден кылган үгүлдүрлер-биле каастыгынган онзаай чүткө хара тырып көр. Салагай-даа, он-даа талада өнүгүг витрактар (көргүзүгелер) туруп турар. Оларын аадада дөмөр-анын ийи мекеде: тарымал тоорукту болгаш сояны тускай комбайнар-биле ажаан турары.
Делегейде тарымал тоорук тарылгалынын 70 хуузу бистичи чуртуушта мөңгө-тигелген. Совет селекционерлер үреништерде үстү 10 хуу ажыг көүдөткөдөр. Ам шөлдүг барык кезин чаа сорттар-биле тарып турар. Бо чылдын тарымал тооруктуг 60 хуузу дербелчиг-улагачак арты-биле тараан, ол чорук олуругга аразын ачылдып кылдырын ийи утга механизастаар арганы машина-трактор станцияларыга берген.
Ставрополь, Казахстан, Сибирь болгаш Урал районнарында ден-кудурин иштерин, оң уруу колхозунда-ла техниктиг соругаларга ачылган турар.Соя Иракын Чөөн чүткө канчаар-даа аажок улуг шөлдүг өжөдө турар, соянын зериндегиде үстөп ангы-да 46 хуу белок бар, ук белокту аш-чөм үстүгүгүгө кабыл-биле ачылган турар. Бунажук, үстүг мал болгаш арадык белок-тар-биле база-ла бай.

Эртемниң оң албан чериниң коллективни МТС-тиң механизаторлары-биле кады тарымал тооруктуг ажаан алышкынынын комплексилги механизацикынын ачылдып кылган болгаш кабыл-биле шилчөгөткөн. М. Е. Зинескийдин тараа комбайныга таарыштырып кылган хөреселди ажаан алышкынынын хуулазын кылдырып, машиналарын бүдүрүшүгүнүң бедирин, күш-ажылдын чарымалын өлөөп каш каттап бичилдиң турар. Эрткен сезонда ийдиг хөреселдин комбайнар-биле 400 муң гектары ажаан алган.
Институт ден-кудуриниң үс болгаш волюкно кылдыр ачылганын бедир дүжүтүг сорттарын ачылдып кылган турар. Сталиннык шивиндегиде лауреаты И. А. Мин-кевич волюкно болуп ачылганынын болу-тур болгаш 13—13 центнер үреништерин бөрү сорттарын ачылдып үндүргөн.
Мурнаымаан ажыл-агийлар болгаш машина-трактор станциялары улуг чедикши-нерин чедип алганнар. Павильонда 68 көргүзүгелерин кабыл-биле делгөө. Усть-Лабинскийн үш колхозтарда ачылдып турар машина-трактор станцияны (Врас-нодар край) тарымал тоорукту кылдыр талазы-биле бүтү ачылдырын механизастаан. 1452 гектарга өрткөн чылдын дүжүг доландырып бүртүндөн 21,1 центнер четкен.

ажылдан кылган болгаш керек кырында шилчөгөткөн. 84 сорттарын ачылдып үндүргөн, оларын 37-ин районнаы, олар ам бүтү туралы шөлдүг бөштинг үш кезин ажелен турар. Институттуң селекцие салбырынын өргөлөкчиз Сталиннык шивиндегиде лауреаты В. С. Пустовой тарымал тооруктуг үстүг талазы-биле алдарык дык хөй сорттарынның автор. Оң өң дө-рө «Вилик 1646» болгаш «Вилик 6540» деп сорттарын чуртта 1422 муң гектар черин ажелен турар.
Эртемниң оң албан чериниң коллективни МТС-тиң механизаторлары-биле кады тарымал тооруктуг ажаан алышкынынын комплексилги механизацикынын ачылдып кылган болгаш кабыл-биле шилчөгөткөн. М. Е. Зинескийдин тараа комбайныга таарыштырып кылган хөреселди ажаан алышкынынын хуулазын кылдырып, машиналарын бүдүрүшүгүнүң бедирин, күш-ажылдын чарымалын өлөөп каш каттап бичилдиң турар. Эрткен сезонда ийдиг хөреселдин комбайнар-биле 400 муң гектары ажаан алган.
Институт ден-кудуриниң үс болгаш волюкно кылдыр ачылганын бедир дүжүтүг сорттарын ачылдып кылган турар. Сталиннык шивиндегиде лауреаты И. А. Мин-кевич волюкно болуп ачылганынын болу-тур болгаш 13—13 центнер үреништерин бөрү сорттарын ачылдып үндүргөн.
Мурнаымаан ажыл-агийлар болгаш машина-трактор станциялары улуг чедикши-нерин чедип алганнар. Павильонда 68 көргүзүгелерин кабыл-биле делгөө. Усть-Лабинскийн үш колхозтарда ачылдып турар машина-трактор станцияны (Врас-нодар край) тарымал тоорукту кылдыр талазы-биле бүтү ачылдырын механизастаан. 1452 гектарга өрткөн чылдын дүжүг доландырып бүртүндөн 21,1 центнер четкен.

тарда, алдынаачак дөстөрдө органиктиг ак шилден онзаал кылган ирис корнандыр, өскө өнүгү герань, роза деп үнүштер бедирин турар. Чечектерден болгаш бүртүрден кайгамчык чагай чыттыг дамдылар дүжүп турар.
Совет эрге-чагырганың чылдарында тургустунган эфир-үстүг үлөшүгүнүң хөгжү-дөп-биле болгаш шаанда даштыкындан сөөртүп кирип турган тускай чагай чыттыг бүдүмелдерин чиг-өт бадалары-биле ол залга таныкып болур. Чуртта ал-чуртун чиг-өтүн ачылдып кылган турар он-он заводтар тургустунган. Эфир-үстүг 22 культуралар шилчөгөткөн болгаш бүдүртүп турар. Оң ангыда, 60 ажыг чаа үнүштерин шилчелер өөренип турар. Эфир-үстүг шөдөр 1913 чылга бодалга, 25 каттап калбарган.
Ол сабырын хөгжүдөрүнүгө улуг ролду эртем-шилчелердин албан черлери болгаш дүржүлгө станциялары ойнаан. Бистичи кылдымыстың байдаларына өскө өнүгү гераньны тарып өстүрер болдумы деп революция мурунунда мичаар санап турган. Ам бис герань үзүн даштыкыдан сөөртүп апарган бис.
Бажынын удур талакы черинде ма-лазы чараш кылдыр кылган монжатар, диаграммалар болгаш натуралдыг экспонаттар танык ажылчыны дугайын чүткө-лап турар. Совет чуртта талакы заводка кылдырының технология чорудулазын ачылдып кылган.
Экинегелге керек үнүштер залының натуралдыг көргүзүгелери химие-ферменттер үстүгүнүгө керек үнүштерин кайгамчык бөй куралынын дугайын чүткө-лап турар. Үнүштер төлөөгөдөрүнүн оң бө-лүгү бүдүрүгелге ачылганынын өргөлөкчиз чүткүлдөрүн дугайын тангыс сан хө-рөччелер турар—оларын бүтү-ле өмнөгө чүдүдөрүнүн 40 хуузу кылдып турар.

СССР-ниң Калык камгалаа министрство-нунун совхозтарында өң чүткө өмнөгө

үнүштерин өстүрүп турар. Алоонда (чү-чылдыгың), бүткөк шивиниң, белек-ниң, олеандриниң болгаш өскө-даа үнүш-териниң агротехниказы шилчөгөткөн ал-дыгын. Ол ажыл-агийларга үш чыл ишти-тинде тарылга шөлдү ийден хөй каттап өскө. Чүтү-бүрдү өмнөри бөдүртүп үндүрүп турар дугайында санаар он-даа кайга-чык: 1940 чыл-биле денгөөгө өмнөри барык 13 каттап хөйү кылдып үндүргөн.
Экиг болгаш чагай чыттыг үнүштерин Бүтү-эвилел ортөм шивиндегиде инсти-тут болгаш он зоналар айлы-биле ху-жулга станциялары 1700 аны-аны үнүштерин өстүрүп болгаш шилчелер, олардан өмнөри болгаш өмнөгөгө керек чүдүдөрүн алырынын методтарын ачыл-дып кылган турар.
Павильонун чамдыг экспонаттыг та-рыгалар бар. Ийди тарымал тоорукту, үстүг денюну, горчичанын, сафлорун, рапстын, аллеманциянык крамбелн, кле-щенинаны болгаш өскө-даа үнүштериниң өң өңи сорттары туруп турар.
Оларын-биле көжө эфиринг үнүштерин бүтү-ле хөвөрлери бар. Билек чү-гелчек сабактарын жасмин келергей чагай чытталып турар. Иристин олу-рулары база-ла мында. Оң чамдык хөвөр-лениң дамыларындан филлака чыттыг өмнө-чүн ап турар, ону парфюмерала, медицина болгаш арага айваанда ачыл-дып турар. Үреништеринде үстөмг эфир үнүштери: корнандыр, тини, анис, фенхель база мында.
Ажык серин дөй довурактан ачыл-дыг участкаларында өмнөгө култураларын экспонат көргүзүгелери...

Мал чөмөрнүн белеткелиниң планының күсөлдөзү

(1954 ч. июль 31-де, хуу-биле)

Районнар аттары	Ситен белеткели	Ситос салымшыкыны
1. Каз-Хем	22,4	58,1
2. Чөөн-Хемчиң	17,4	56,4
3. Чаа-Хөл	16,5	83,5
4. Улуг-Хем	15,2	74,4
5. Танды	13,4	38,0
6. Бин-Хем	12,1	36,6
7. Өвөр	11,3	15,3
8. Эрзин	9,2	43,5
9. Кызыл	9,0	5,0
10. Ызыл	6,7	14,4
11. Сут-Хөл	5,1	28,0
12. Бай-Тайга	5,0	25,0
13. Барымы-Хемчиң	4,9	40,2
14. Току	3,8	51,8

Областың МТС-теринде тракторлар ажылының дугайында

(1954 ч. июль 31-де, хуу-биле)

МТС-тер	Чык пух (т.т.)	Чык пух (т.т.)	Чык пух (т.т.)	Чык пух (т.т.)	Чык пух (т.т.)
1. Бин-Хем	84,1	14,0	36,6		
2. Шагаан-Арыг	70,7	40,2	7,1		
3. Сарыг-Сеп	69,1	44,2	45,0		
4. Чаа-Хөл	65,1	12,5	28,7		
5. Бай-Хал	64,4	12,4	41,0		
6. Балгазын	60,3	32,0	27,3		
7. Кызыл	58,5	14,6	14,6		
8. Бай-Тайга	56,7	—	12,6		
9. Кызыл-Макалы	54,5	18,6	4,2		
10. Сут-Хөл	50,0	3,1	4,2		
11. Чадаана	49,3	29,2	6,2		
12. Тес-Хем	45,7	34,0	13,5		

МАРКСИСЧИ-ЛЕНИНЧИ ФИЛОСОФИЯНЫ ӨӨРЕНИП ТУРАРЛАРГА ДУЗАЛАМЧЫ

Ниитилелдин материалдыг амьдыралынын байдалдары

Төгүт материалдыг болза, төгүтү, ниитилелдин хөгжүдөсүнүн объекттин хообуларын шын, материалчы биария, делегейн революция чартыры дөш, коммунизмин тилгелген дөш ажылачын ангыныч делкеселдин идея талазы-биле күчүзү чөсө болуп турар.

Ниитилелдин амьдыралын өөренириге диалектиктик материализмин өөредилерин непертешкен, Маркс биле Энгельс ниитилелдин хөгжүдөсүн дөрге чактаар хообулу бугура болуп турар төгүтүз чорудула болуп ден чүвени бир-ле дугаарына көргүсөккөн. Кижилердин медередин аларнын амьдыралын тодарайн турар өсөс, дарын ниитилел амьдыралын аларнын медередин тодарайн турар. Философияныч кол айтырылган бо марксесча шийтирешкенин ниитилелдин амьдыралына хергелөөн болза, төгүтүчү, бугу материализчи билгениннин өгө чүзү болган.

Ниитилелдин материалдыг амьдыралы болза, кижилердин медередин болган тура-соруунда-амаарыла чок туруп турар объекттин, боттут чүзү болуп, а мичаарга ниитилелдин угаан-болал амьдыралы болза, о объекттин боттут чүзүдүн көрүчүктөлүшкенин-дир ден төгүтү материализчи өөредил турар. Ниитилелдин хөгжүдөсүнүн, кедизине барын ниитилел тургузуучу болза ол мичаар идеализмин, теориянын, политиктиг үзөк-болалдарынын болган албан черлеринин характерна тодарайн доктарын турар шийтирелг күш болза, ниитилелдин материалдыг амьдыралынын байдалдары болуп турар.

«Ниитилелдин материалдыг амьдыралынын усунелери» деп билгеникте марксес-ленинчик мичаар чүдүдери кирип турар: 1) Географтыг среда, тодарайлаарга, кижини долгандыр турар бойдус; 2) чурткачак чон, чурткачак чонун сырым азы тарамын; 3) материалдыг чагай чүдүдүренин аргазы.

Ниитилелдин бир тургузуунан өскөчө шийтирелген тодарайн шийтирелген турар, ниитилел тургузуучу характеринге шийтирелг саздар амаарылагы көргүзүп турар, ниитилелдин материалдыг амьдыралынын байдалынын системанын кол күш болза, кижилердин амаарыларынга эргежок чутула материалдыг чагай чүдүдүренин аргазы болуп.

Ниитилелдин төгүтү дөрге, замктын мурунда ниитилелдин бугура тургузуучу, амьдыралын бугу чагай чүдүдери тургузуп турар, материалдыг чагай чүдүдүн бугура тургузуучуларын, ажылач чон массанын, төгүтүчү бугура тургузуучуларын төгүтү болуп ден марксес-ленинчик өөредил турар.

ГЕОГРАФТЫГ СРЕДА

Ниитилелдин материалдыг амьдыралынын доктары болган эргежок чутула байдалынын бирөөн болза, кижини долгандыр туруп турар бойдус, географтыг среда болуп. Ниитилелдин амьдыралына саздар амаарылагы о чедирин турар болган ниитилелдин бугура тургузуучу чагаар бүткөн үндөсүн болуп турар.

Географтыг среда ниитилелдин хөгжүдөсүн дүргөдөп турар ийкеле, азы оожунадып турар. Бир өсөс географтыг байдалдар таарымчалыг өкү болуп болза, ниитилелдин хөгжүдөсүн дүргөдөп турар, бир өсөс олар таарымча чок болуп болза, ниитилелдин хөгжүдөсүн оожунай бэр. Иччала-да географтыг среда ниитилелдин бир тургузуу өскөчө шийтирелг кирип турар тодарайн шийтирелген турар кол чыдаган болбайн турар.

Буржуа социология бо айтырымы өскөр шийтирелген турар. Ниитилелдин хөгжүдөсүнге географтыг среда шийтирелген саздар амаарылагы деп бугура турар XVIII чү чыдаан агаалык бо үгө чедир-ле буржуа социологтарынч төлөкчелери чедикшич чок орадажып турганнар.

Социологияда географтыг деп азан турар угланышкын, географтыг байдалдар — климат, хөргүн, чер кырынч байдалы (лаг, лову, өске-даа), үнүш — кижинин физиологияга болган угаан-сагыжына, мичаарга оларын дамчыштыруу — ниитилел болган политиктиг тургузууга саздар амаарылагы чедирин турар деп бадычкан турар.

Социологияда географтыг угланышкын үндөсүлелдеринин бирөөн — XVIII вектег француз социолог Монтеккес болза, улустарнын ажы-чанынын дүрүл-хөври, оң хообуларынч характерин болган башкарылагынын хөври оң чурттан турар делкеселдинг хөчөөкчөдөн климаттын, хөргүнүн ден хамарыштыр болуп турар деп бадычкан турган. Англи социолог Бокль болза, климат, хөргүн, азы-чөк, чер кырынч бугура улустарнын угаан-сагыжына, оларын ниитилел болган политиктиг тургузуун тодарайн турар деп база мичаар санап турган.

Революция мурундагы Россиянын социологиясында географтыг угланышкынч төлөкчелери болза, буржуа социолог Л. Мечников, төгүтүчү С. Соловьев болган В. Ключевский олар турганнар. Социологияда географтыг угланышкынч төгүтү материализчи байдалы көргүзүп бир хөври болуп ден санап турган Пеханов теоретиктиг уаг частырымын кылган.

Индиг болза-да социологияда географ-

тыг угланышкынч материализмге уаур. Ол угланышкынч болза, тодарай-ла реаксылыг, идеаличи характерлиг болган мичаарчүч көрүм-чүрүмүн бугура-бас, мичаарын бугурадыриге, кижини кижини мичаарчүч чөкчө «чавотынган байдал» болуптур болчурунга бараан болуп турар. Бир өсөс капиталист тургузуучу кыдыг бир географтыг байдалдардын тыптын келген турган чүө болза, о географтыг байдалдар өскөрлөбөс болза, капиталист тургузуучу база өскөрлөбөс жураут дөшн ол мичаар.

Социологияда географтыг угланышкынчын амгы үенич байдалдарында империалист бодуруч агрессия, эжелекчи политиканын шийтирелгине ажимган турарлар. Фашистг теория — геополитикадан тодарай көстүп турар. Гитлерчилер бо хуурма суртаалдык талазы-биле империалистг эжелекчи болган дөрбөдөдө политиканын үндөсүлөр деп орадажып турганнар. Расисчи реаксылыг теория-биле социологияда географтыг угланышкынчын холдума болуп турар «геополитиканыч» кол уткамы болза, герман расага «амьдыраар хостуг черин» негзери болуп турган. Герман фашизм бо «теория-биле» чадгыны алган, герман империализминин бугу делегейге тергидешикин тургузуурынч ханыг политиканын чорудуп турган.

Делегейин ийгин дайыннын сонда «геополитика» болза, делегейге тергидерин күзеп турар америк империализминин идеологиянын составыг алдырылбас кезе аларган. Америк империализмин дөрбөчелер геополитиктиг чурчуррунуун Чөн чү биле Барын чү талазынын аразында шийте чок чөргүдөдөн тайылырлар. СССР-ге болган улус демократтыг чурттарга уаур дайын болоткы турарлар болган боо-чөсөкчө калчазын-биле көүдөдирин ботандырып турарлар.

Социологияда географтыг угланышкынчын өртем талазы-биле шийт өзен марксес-ленинчик сөйгөлаз изерткен. Географтыг среда ниитилелдин хөгжүдөсүнө кыдыг-бир саздар амаарылагы көргүзүп турары шийт деп көрүлүшкан, географтыг среда шийтирелг рөзүдү болуп шыдаас, чүгө дөрге, ниитилелдин өскөрлөсүн болган хөгжүдөсүн болза, географтыг среданы өскөрлөсүнине өөрде, дөмөлөөр эргежок дүргөн болуп турарын төгүтү материализчи бугурадыриг көргөсөн. Сөзгү үш мун чыдаарын дүргүдөдө Европада географтыг байдалды өскөрлөгөн география о өскөрлөсүнүн шийт мичаар деп көрөс хөре чөгөчиг бичи болган. Ол индиг турар, ол-ла үенич дүргүзүшкан ниитилелдин хөгжүдөсүн дөш уаг өскөрлөсүнине болгулаан: баштайгы амьдыралдык обшина тургузуу бул эдилектин-биле, кул эдилектин — феодадыг тургузуу биле, а мичаарга феодадыг тургузуу капиталистг тургузуучу болуп сокулган. Чөн Европада болган Азияда ниитилелдин хөгжүдөсүн чүгө-ле сөзгү о чыдаарын шийте дөш уаг өскөрлөсүнине болгулаан: СССР-ге капитализм социализм биле согушкан, европада улус демократиянын чурттары социализм тургузуу оруктан хөгжүп турар. Кыдаттын 600 миллион чонун чаа амьдыралды чедикшигинин тургузуу турар. Ниитилелдин хөгжүдөсүн дөш уаг өскөрлөсүнине чыдаган болуп шыдаас.

Оң-биле кады географтыг среда боо кижини ниитилелдин идеология хөдөлүшкенине чагырты берип болуп дөшүн билери эргежок чутула. Ол хөдөлүшкенин характерин ниитилелдин тургузуучу характеринде амаарылар. Империализм уаг кончазын сүрүп, чер бөмбүрөндө оң эргезинде черлерин бойдус байлаан аразатынч бугура-биле ажылап турар. Чикоз, АКШ-та капиталистг чер ажыла болза, чөкчөк чаала үнүш-дүжүтүр хөргүнүг турган алажок делкес черин хөргүнүн бүтүчү-биле хурулгаган. Иччарага СССР-де социализм тургузуучу болза, географтыг среданы чонунч ажылагына ажыктыг кыдыр чурттып тургузууна делег ардаларын тургузуу турар.

Совет Эжелекчи коммунистг тургузушкунун дүржүлганы, улус демократиянын чурттарынын, уаг Кыдат улустуң чедикшикенин социологияда географтыг угланышкынчын шийт шийт өзенинин болган реакциализминин дугайын бугурадыриг көргүзүп турар.

УЛУС ЧОНУНЧ ӨЗҮДӨСҮ

Ниитилелдин материалдыг амьдыралынын байдалынын системанын географтыг среда-биле хөргөштор, улус чонун өздөсүн, оң сырым, сырым өзени база кирип турар. Марксес-ленинчик өөредил турар болза, кижилер ниитилелдин материалдыг амьдыралынын байдалынын эргежок чутула элементин болуп турар, чүгө дөрге, четкир санынч кижини чок болуп болза, ниитилелдин кыдыг-даа материалдыг амьдыралы туруп шыдаас. Улус чонун өздөсүн, оң сырым, сырым өзени ниитилелдин экономикадыг хөгжүдөсүнүн темпине,

чаа черлерин ажылаар, улустуң байлаан улустарына кыдыг-бир саздар амаарылагы көргүзүп турары кыдыг-даа чыгыныч чөк.

Индиг болза-да, ниитилел тургузуучу характерин тодарайн турар кыдыг кол күш улус чонун өздөсүн ол болуп дөшн ол бе, мичаар? Буржуа социологтар болган: экономистер Спенсер, Стендль, М. Ковалевский болган өскөрлө-даа ниитилел хөгжүдөсүн буртунаар идип турар болган ниитилелдин структурасында шийтирелг тодарайдык саздар амаарылагы көргүзүп турар кол күш болза, улус чонун өздөсүн деп көрүп турганнар.

Буржуа социологиянын өскө бир, алгышкынч болза, улус чон өзин эртер өзү көүдөсүнө ниитилелдин хөгжүдөсүн шийтирелг турар болган бугу социал апарашкынарын, ажы чөкчөкчө чоруктуг, дайыннын үгө үндөсүн чыдаган ол ден санап турар. XVIII вектин төнчүдө болган XIX вектин эгезинде англи экономист Мальтус ден лама бо реаксылыг үздөдиринин чингине төлөкчө кирип турган. «Улус чонун хообулу» нун дугайында дүржүлганы деп бодуруч нунуң Мальтус болза, амьдыралга хөргөштор чүдүлөр арифметика (сан) делкесиле-биле өзү турган дикши, мичаарга улус чонун өздөсүн геометрия (боттарына көүдөсүн санарын) делкесиле-биле өзү турар чүө деп бадычкан турган. Чурткачакларынч санынч өздөсүн-биле хөргөштор чүдүлөсүн бугурадыриг өздөсүнүн аразында таан бодан алган ол мичаарга ниитилелдин хөгжүдөсүн чыгаар болган мөңгө хообулу кыдыр Мальтус чарлаан. Индиг азы-биле, ажылач чонунч адаларын, аш болган турени чорутуу бургузуучу болза, оларынч боданы-биле азырга, санын эртер дүргөн өзү турар ажылач чонларынч боттары-дир ден, Мальтус болган оң үндөсүн эзеринчелери агыжып турганнар. Бо байдалдан унунуар арга болза, улус чонун өзин эртер хөй чоруп уаг чок кыдыр, амак-калай бодуру болган төрүтүн шөгөлөрү болуп ден Мальтус санап турган.

Мальтус бо түндөсү кыдыр, ниитиле-биле тергидекчи агылаарын, мичаарга ол тергидекчи агылаарынч реаксылыг элементтеринин эрге-ажыны барылаал, эртемни хажыдып турган ол ден, маальтуванствонун реаксылыг үткө-шканын Маркс ша мичаар илердин бижөн. Шийте болза, бугурадыриг күштер болган ниитилелдин байлаа улус чондан дүргөн өзү турар. Ажылач чонларынч аш болган турени чорутуу чыдаган болуптур хообуларынч өсөс, харын капитализминин системанын, ажылач чонун күш-ажылачын үрө-түндөсүн буржуадаар шийтедиш аш турарында болуп.

Мальтустун кижилерге уаур «теория» бичиг бо үениче империалистг америк буржуазиянын идеология келдирг үндүрүп турарлар. Ол теориянын дүзүлү-биле амгы америк маальтуванчылар — монополияга сатыган чаала эртерден (Фогт, Кук, Пендаль) болган оларынч англи чыгыс өздөсүлгери — Энгельс, Ноулз болган өскөрлө-даа бугу адалангай чорук болза, кижилеринч өзин эртер өзү көүдөсүнүн үрө-түндөсүн болуп ден бадычкан, ажы чок, турени болган аш чорутуу харысалганын ажылачын ангыныч эртемге чүгү кларын орадажып турарлар.

Реаксылыг америка социолог Фогт 1948 чылда үгөн «Ам-тын камгалыч чөкчө» деп бодуруч нунуңда кижини тургузуучу алажок хөй турар, бойдустун дүржүлганын кыдырлар хөчөөдөдө деп медеген турар. 145 миллион америкаанарынч 45 миллион артык кижилер-дир ден ол бадычкан турар. Оң бодан турарын-биле азырга, Европанын улус чонун база өзин эртер хөй болуп турар. Маршалдын планын бугура европа чурттарына дүз көргүзүргө негеден бирөөн кыдыр, о чурттар бодуну национал тускай турар чорундан ойталаары-биле хөргөштор, төрүтү чоруну кыдырларын болган стрелазиянын (төрүт чорукту бодурус) арганы о чурттарга калба-биле ажылаарын Фогт негеп турар. Фогт болган оң нунуң кыдыр чөкчөдү автору бадычкан америка авторунч Барух улус чонун өздөсүлгенин дайын биле халдыарымы азыг ол чутула болган үнелг «чөкчөк деп санап турарлар.

Буржуа идеологиянын буржуазиянын өңн өңн чыдагыны дугайын делкес турар калчазынч «теория» реаксылыг үткө-шканын марксес-ленинчик сөйгөлаз изерткен. Ажылач агыныч болган ажылач чонларынч адаларынч бугура чыдагыны капиталистг системанын бодула, ажылач чонларын дөрбөдөп турган ол уаг кончазын аш турар өзөш боду монополизминин ол массаларын хөчөөл чок мөчүп хөмпип турарында.

Статистиканыч көргүзүп турарын-биле азырга, амгы үенич бугурадыриг кижини боданыч ажылаар болза 8—11 миллион кижилерин өй-тамында, адалангай чорук чокчө халдырып болуп, тодарайлаарга, чер бөмбүрөсүн улус чонуну амгы туруп турарын ол кам катан хөй болуп турар.

Совет Эжелекчи болган улус демократиянын чурттарынын төгүтү дүржүлганы болза, улус чонун өздөсүн ниитилел тургузуучу характеринде амаар-

жыр дөш дугайында төгүтү материализминде алытканын тодарайн-биле бадычкан турар. Капитализм болза, ажылач чонларын адын-түренин байдалга кирип, чонун өздөсүн моондактан, күш-ажылач кижини өй-тамында амьдыралын чок кылды турар. Социализм болза, бугу ниитилелдин өзү турар материалдыг болган культурады хөргөсүн улус өзи хандырып турган, улус чонун дүргөн өзү көүдөсүн таарымчалыг байдалды тургузуу турар.

Улус чонун өздөсүн ниитилелдин хөгжүдөсүн шийтирелг саздар амаарылагы болуп шыдаас, харын оң хөгжүдөсүн чүгө дүргөдир ийкеле азы оожунадыр саздар амаарылагы деп марксес-ленинчик өөредил турар. Бир өсөс ниитилелдин хөгжүдөсүн улус чонун сырым, сырым өзен шийтирелг рөзүдү ойнап турган чүө болза, улус чонун ол сырым чурттарга ниитилел тургузуу база ол бе дик сайырагай болган турар ийк. Чикоз, Бельгиянын чонуну сырым АКШ-тын 19 катан, мичаарга СССР-нин 26 катан артык. Индиг хөргезинде АКШ-тын капиталистг хөгжүдөсүн Бельгиянын бөдөк делкесиле, мичаарга Совет Эжелекчинде АКШ-да, Бельгия-даа бодун төгү үндөсүн дүргүзүлө хөжүлүп калган. Совет Эжелекчи капитализмин шийте улус турган, социализмг ниитилелдин тургусуан турар, Бельгия болган АКШ капитализминин үндөсүн ама-даа турбушаан.

Иччачан, улус чонун өздөсүн ниитилел тургузуучу характерин, ниитилелдин бир тургузуучу өскө тургузууга шийтирелг шийтирелг турар кол күш кыдыр көрүлүп шыдагыламы чүдү.

МАТЕРИАЛДЫГ ЧАГАЙ ЧҮДҮДЕРНИ БУДУРЕНИН АРГАЗЫ

Ниитилел тургузуучу характерин, бир тургузуучу өскө тургузууга ниитилелдин хөгжүрүн тодарайлап шийтирелг турар ниитилелдин материалдыг амьдыралынын байдалынын системанын кол күш болза, амьдыралга хөргөштор чүдүлөсүн тызырынч аргазы, ниитилелдин амьдыралына болган хөгжүдөсүн эргежок чутула материалдыг чагай чүдүдери бугурадыриг аргазы болуп. Политика, эртем, урпак-чүл болган философияны өөренип эжелекчи мурунда кижилер ижер, чир, кедер келтир, оран-саалыг, оттулар болган өскө-даа чүдүлөсүн болуп жураут. Индиг төлөдө, амьдыралдын ол чутула чүдүлөсүн бар болдулар дөш оларын бугурадыриг хөргөштор. Ол чүдүлөсүн кижилер бойдустан бөсөн байдалды албас. Бугурадыриг, күш-ажылач — бо дөрге кижилерин амьдыралына шийтирелг негедө, чагаар, мөңгө эргежок чутула чүзү болуп, ден Маркс айткан: ол чөкчө кижини-биле бойдустун аразына шөкчөсүлөсүн (бүдүмөдирин) согулаулагынын бодулар аргазы чок болуп ийк, тодарайлаарга кижини амьдыралы бодунас анаар.

Ниитилелдин амьдыралына эргежок чутула материалдыг чагай чүдүдүр төлөдө, бугурадыриг чөкчө хөргөсөл хөкөк, бугурадыриг ол чөкчө-хөргөсөл кылып ол, база оларын ажылап билери база хөкөк. Кижини өскө дүргө амьдыралын мичаарын бергени болза, замктын мурунда бугурадыриг чөкчөсүн чүдүлөп, амьдыралга негетипер чутула чүдүлөсүн тып азырынч оларын ажылап турар апарганынч болуп.

Материалдыг чагай чүдүлөсүн бугурадыриг, кижини күш-ажылач, олар чөкчө ниитилел амьдырал-да, хөгжүдөсүн шыдаас шийт мичаар бугурадыриг чөкчө үндөсүн кол чүдү болуп турар.

Марксес-ленинчик өөредил турарын болза, материалдыг чагай чүдүлөсүн бугурадыриг аргазы боттарынын чарыбас харылаалык — бугурадыриг күш болган бугурадыриг харылаалы деп ийи талазы болуп.

Ниитилелдин бугурадыриг күштери болза, бугурадыриг чөкчө-хөргөсөлүн дүзүлү-биле материалдыг чагай чүдүлөсүн бугурадыриг, оон ийи кижилер база ала кирип, олар бугурадыриг чөкчө-хөргөсөл ажылач кирип болган боттарынын бугурадыриг талазы-биле дүржүлганын болган күш-ажылач чачымынч ажыла-биле материалдыг чагай чүдүлөсүн бугурадыриг боттарынын турарлар. Бугурадыриг күштер болза, чүгө техника, бугурадыриг чөкчөктер болуп ден көргөш, ниитилелдин ол бугурадыриг күштери болуп кижилерин сана албайн турган вульгарыч марксестеринин үндөсүн марксесин бугурадыриг чөкчөкчө хөргөсөл ажилдыктайн турар машинанын ажы чөк. Индиг машина далаарын, үрелеш каар. Чүгө дүргө кижини күшүн машина-биле каттыштыр болза машина ам кижине ажылап бөс болган бугурадыриг чорудулазы ботандыраар арганы берип турар. Иччачан бугурадыриг чөкчөсүн мичаар, база материалдыг чагай чүдүдүн бугурадыриг ботандырып турар кижилер болза, бугурадыриг күштерин ол чутула элементин болуп.

Бугурадыриг күштер болза, материалдыг чагай чүдүлөсүн бугурадыриг ажылагынын турар бойдустун предметтерин (бүдүмөдирин) болган күштерин кижилерин амаарылагы көргүзүп турар. Ниитилелдин бугурадыриг күштеринин байдалы болза, кижилер боттарынын амьдыралына эргежок чутула материалдыг чагай чүдүлөсүн кыдыг чөкчөк-биле бугурадыриг турарын дугайында айтиренин харылап турар. Кижилер болза, бойдус-биле демескип турган, бугурадыриг чөкчөсүн улус сайырадыш. Бугурадыриг дүржүлганы болган күш-ажылач чачымы мерге-

жилеи улус болбайратпышаан, бугурадыриг бугурадыриг хөргөсөл чөкчөсүн ден харын, улус болбайратпышаан шийтирелг турган ийк хөргөсөлүнч төгүтү тодарай көргүзүп турар. Бугурадыриг чөкчөсү хөгжүп, улус сайырап турарынч чорудулазы кижилер боттары бугурадыриг күштерин аш чутула элементин болганы-биле база-за өскөрүп турарлар.

Индиг болза-да, мичаарчүч тургузуучу, мичаарга капитализминин үндөсүн техника ажылач чонун дараарына ажылачынч турар. Капиталистг техниканын кыдыг-бир болбайратпыш хөври ажылачынч күш-ажылач чингедиринге сатып салып ажылап турар өсөс, харын ол хөй кончазын азыр дөш оңу ажылап турар. Капиталистг бир өсөс эргежок чутула кончазын берип турар болза, чүгө мичаарга ам чаа, эң болбайратпыш машинаны ажылаар. Капиталистг монополизм боттарынын адаланжылаачылары-биле демескип болган баранарга бөдөк монополизм өртертерин хөкчөк камгалат артыра сорууга-биле, бир өсөс ажылазы оларга ажы чок хөре кыдыр көргөсүн болза, эң үндөсүн чаа чөкчөдүлөсүн, патенттерин сатыпкан алган, чажырып шыгаан ол турары бидингар-ле болгай. Максимальдык кончазын сүртүшкан, империалистг буржуазия миллион-миллион массаларын аш-түренич болган ажы чок чоруктар кирип, ажылач дүргөн болган бугурадыриг чонларын дараарын улус күштеринин турар. АКШ-га болган капиталистг өскө-даа чурттарга ажылач чонларын байдалы бо дугайын тодарай хөргөсөл турар.

Совет Эжелекчинде байдал оон принципалдыг мичаарды. Социализмин экономика кол хообулуна дүштүрүп Совет күрүчү чөкчө бөдөк техниканын күчүлү «бугурадыриг» организастап турар болган оң сүзүлгө үндөсүн ботандырады бугурадыриг өскөрүп болган улус болбайратпыш сайырадырин ботандырышкан, ажылач чонунч база таарымчарынч күш-ажылач бугурадыриг чөкчөсүн чингедил турар. Совет күрүчү техниктиг делкесиле политикаын ботандырышкан турган, бугурадыриг чөкчө-хөргөсөлүн кыдырлаганы болган өскөрүлгөн кыдыг угланышкын-биле чорудура чутула деп чүвени тодарайлап турар. Совет күрүчү өртем ниитилелдин ажылач алажок хөй ама хөргөсүн үндөп, өртем болган чогадыкчын ажылач чорудулазын күштерининге материалдыг делкесиле системанын чорудуп турар. Коммунистг партия болган Совет чаа ажылач чон массаларын культура-техниктиг, политиктиг медередин болган материалдыг хандырылагынын делкесиле көдүрүп дугайыла улус салгыч санынчын кылып турар.

Бугурадыриг күштер болза, ниитилелдин бугурадыриг чыгыс талазы болуп турар. Бугурадыриг аргазынч база бир өсөс талазы болза, кижилерин бугурадыригге амаарылагы — материалдыг чагай чүдүдүр бугурадыриг ажылач чорудулазында кижилерин харылаалык болуп турар.

Бугурадыриг болза кезе-шагда, кыдыр-да байдалга турганда ниити характерин болуп турар деп марксес-ленинчик өөредил турар. Кижилер бойдус-биле демесиле чорудуп, материалдыг чагай чүдүдүр бугурадыриг бугурадыригге амаарылагы — материалдыг чагай чүдүдүр бугурадыриг ажылач чорудулазында кижилер боттарынын тура-соруундан хамарылага чөкчө бугурадыриг кыдыг-бир амаарылагы харылаалына оон түрүчүр апарлар. И. В. Сталин «ССР-де социализмин экономикадыг проблемалары» деп бодуруч нунуңда кижилерин бугурадыриг харылаалына амаарыч чүдүлөр болза: а) бугурадыриг чөкчө хөргөсөлдеринде өңүтүчү формазы; б) оон үнүп турар ялы-бурт социал бугурадыриг бугурадыригге байдал болган оларынч бот-бодунга хамарылагы азы Марксин чутулаалыг дег: « бодунуң ажылач-чорудулазын улус-дир согуларын; а) олардын бүтүн хамарыч продукттарын хуваарынч формаларын бодуну көргөсөл.

Ниитилелдин форманын бугурадыриг бугурадыриг харылаалынын үндөсүн болза, ниитилелде бугурадыриг чөкчөсүн өңүтүчү тергидил турар формазы болуп. Бугурадыриг харылаалынын туруп турар байдалы бугурадыриг чөкчө-хөргөсөлдерин кыдыр өргөсүн туруп турарын дугайында айтиренин харылап турар; бугурадыриг өңүтүчү болуп турар бе, азы чамды кижилерин, бугурадыриг болган агылаарын өскө кижилерин, бугурадыриг болган агылаарын мөчүтүргө ажылап турар чүдү бот турар бе дөш байдалды болуп турар деп И. В. Сталин айткан. Индиг болганда, агылач ниитилелде бугурадыриг харылаалы агы талазы-биле хөргөсөл болуп турар.

Бугурадыриг чорудулазында кижилерин харылаалы дараалан хөкчө кижилерин делкесиле кыдыр болган бот-боттарына дузаланышкынын харылаалы бот болуп, олар болза, тергидешикинч болган чачырыгынын харылаалы бот болуп, оон мичаар бугурадыриг харылаалынын бот формазында өскө харылаалы чө шийтирелг харылаалы бот болуп. Кул өздөсүлгө, феодадыг болган капиталистг тургузуучу үндөсүн бугурадыриг харылаалы болза, чачырыгынын болган чачырыгынын харылаалы болуп. Иччачан дараакылар биле дараакыларын аразында калыг-дошкун агыч дө-

мисел болза, ниитилел-экономи

